

НОВОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

В историята, както и в природата, съществува ритъм, ритмична смяна на епохи и периоди, смяна на типове култура, приливи и отливи, възходи и падения. Ритмичността и периодичността са характерни за всеки вид живот. Говори се за органични и критични епохи, за дневни и нощни епохи, за сакрални и секуларни. Съдено ни е да живеем в историческото време на смяна на епохите. Старият свят на новата история (именно той, наричан по стар навик "нов", се е състарил и изнемогнал от старост) свършва и се разлага, ражда се неясният, непонятен още нов свят. Забележително е, че този край на стария свят и раждането на новия се възприема от едни като "революция", от други – като "реакция". "Революционността" и "реакционността" сега така са се преплели, че изчезна каквато и да е точност в употребата на тези термини. Аз наричам условно нашата епоха край на новата история и начало на новото средновековие. Не предсказвам по какъв път трябва да тръгне историята, искам само проблемно да очертая идеалните черти и тенденциите на новия тип общество и култура*. Често разбират мислите ми напълно превратно и правят от тях съвсем неправилни изводи. Аз си го обяснявам с това, че тълкуват моя тип мислене с категориите на новата история, че искат да

---

* Тази студия може да бъде нещо като програмно обяснение към мислите, развити в книгата ми "Краят на Ренесанса" ("Конец Ренесанса"), вж. "София" и в книгите ми "Смисълът на историята" и "Философия на неравенството").

го отнесат към едно от направленията на новата история, докато същността на мисълта ми е в това, че всичките категории мислене на новата история, всичките ѝ направления са завършени и започва мисленето на другия свят, света на новото средновековие.

Духовните начала на новата история са изживени, духовните ѝ сили са изчерпани. Рационалният ген на новата история завършва, неговото слънце залязва, пада зрачът, приближаваме се към нощта. Всички категории на изживения слънчев ген вече не са годни да ориентират в събитията и явленията на нашия исторически час. Според всички признаци ние сме излезли от гневната историческа епоха и влизаме в нощната. Най-чувствителните хора усещат това*. Лошо ли е то, мрачно ли е, песимистично ли е? Сама по себе си постановката на такъв род въпроси е съвършено невярна, дълбоко антиисторическа и прекалено рационална. Фалшивите покрови падат, оголват се доброто и злото. Нощта е не по-малко красива от деня, не по-малко божествена – в нощта ярко светят звездите, в нощта има откровения, които денят не познава. Нощта е по-значителна, по-стихийна от деня. Бездната (Ungrunda) на Я. Бьоме се разкрива само в нощта. Денят хвърля покрива си върху нея. Тютчев, великият поет на нощната стихия, ни откри тайната на отношението между деня и нощта:

Над этой бездной безымянной
Покров наброшен златотканый
Высокой волею богов.
День – сей блистательный покров.
... Настала ночь;

---

* За световна криза, за смяна на епохите пишат Шпенглер, Кайзерлинг, Шпан, Т. Лесинг, Г. Фереро, а у нас Р. Випер – хора с най-различен мирозглед. От художниците-писатели най-чувствителен към историческата криза е А. Белий.

Пришла – и с мира рокового
Ткань благодатную покрова
Собрав, отбрасывает прочь...
И бездна нам обнажена,
С своими страхами и мглами,
И нет презрад меж ней и нами:
Вот отчего нам ночь страшна!

Когато пада зрачът, очертанята губят ясно-
тата си, границите се размиват.

Тени сизие смесились
Цвет поблекнул, звук уснул;
Жизнь, движение разрешились
В сумрак зыбкий, в дальный гул.

Тютчев характеризира това време като “час тоски невыразимой”. Ние живеем в този час на смесване, в часа на мъката (час тоски), когато бездната се е оголила и всички покриви са паднали. Тютчев нарича нощта “свята” и едновременно с това казва, че в часа на нощта:

...человек как сирота бездомный
Стоит теперь и немощен и гол,
Лицом к лицу пред этой бездной темной...
И чудится давно минувшим сном
Теперь ему все светлое, живое
И в чуждом, неразгаданном, ночном
Он узнает наследье роковое.

Нощта е по-метафизична, по-онтологична от деня. Покровът на деня не само в природата, но и в историята не е сигурен, той лесно се крие, в него няма дълбочина. И целият смисъл на нашата епоха, толкова нещастна за външния живот на отделните хора, е в оголването на

безната на битието, в изправянето лице в лице пред първоосновите на живота, в разкриването на "съдбовното наследство" ("наследье роковое"). А това означава и навлизане в нощта.

Как океан обемлет шар земной,
Земная жизнь кругом объята снами.
Настанет ночь, и звучными волнами
Стихия бьет о берег свой.
То глас ее: он будит нас и просит.
Уж в пристани волшебной ожил челн...
Прилив растет и быстро нас уносит
В неизмеримость темных волн.

Небесный свод, горящий славою звездной,
Таинственно глядит из глубины.
И мы плывем пылающею бездною
Со всех сторон окружены.

Тютчев се смята за поет на природата, на нощната ѝ стихия. Стихотворенията му, посветени на историята, са съвсем други, те са написани още в светлината на историческия ден. Но Тютчев е много по-дълбок, отколкото си мислят. Той е пророческо явление. Предшественик е на нощната историческа епоха, неин пророк. Поетът на настъпващата нощ е А. Блок. "Развязаны дикие страсти под игом ущербной луны". Той не вижда "зората", както мисли А. Белий, а падащия зрач на нощта. И двамата не разбират собствените си предчувствия и дават невярна символика на настъпващата "революция". Революцията не е изгрев, не е заря, не е начало на нов ден, а залез, зрач, тя е краят на стария ден. Ние навлизаме в периода на историческо странстване, за което може да се каже: "Мы плывем пылающею бездною со всех сторон окружены", "прилив

растет и бързо нас уносит в неизмеримост, темных волн". Спомнете си прославените нощи на Микеланжело в неговите "ген и нощ". Денят може да излъже, ретът на деня да измъчи, енергията на деня да се изчерпи, покровът на деня да се разпадне. Човекът, живеещ на повърхността, може да затъгува за приобщеността си към първоосновите, към първоизворите на битието. Самият процес на движение към дълбините, към неграта, трябва преди всичко да прилича на угасване на светлината на деня, на потъване в мрака. Старата символика на историческата плът се руши и човечеството търси нова символика, която да изрази извършващото се в духовната дълбина.

Преди да смени нощта, денят на историята винаги завършва с големи сътресения и катастрофи, той не си отива мирно. Залезът на историческия ден на античния свят е съпроводен от велики трусове и катастрофи, той създава усещане за безвъзвратна гибел. Началото на новата епоха е съпроводено от варваризация. В историческия космос, създаден от античната цивилизация, нахлуват хаотични сили. Ние винаги трябва да помним, че страшните войни и революции, крушенията на културите и гибелта на държавите са не само плод на злата човешка воля, а са изпратени и от Провидението. Ние живеем в епоха, аналогична на епохата на гибелта на античния свят. А тя е залез на една култура, неизмеримо по-висока от културата на новото време, от цивилизацията на XIX в. Тогава още не са могли да разберат, че Платон, най-великото явление на елинската култура, е обърнат към настъпващата нощна епоха, че той вече преминава отвъд границите на елинския ден. И в наши дни има още историци като Белох например, които виждат у Платон реакция срещу постъпателния прогресивен ход на гръцкото просвещение и гръцката цивилизация. Да, наистина реакция, но реакция, на която

е съдено да продължи твърде дълго – хилядолетия, реакция, насочена напред, към настъпващата епоха. Изглежда, на Достоевски е съдено да бъде такъв реакционер. Средновековието може да се нарече нощна епоха на всемирната история. И съвсем не в смисъла на “средновековния мрак”, измислен от просветителите на новата история, а в по-дълбокия и онтологичен смисъл на гумата. Ново средновековие аз наричам ритмичната смяна на епохите, прехода от рационализма на новата история към рационализма или свръхнационализма от средновековен тип. Нека за просветителите на новата история това да изглежда мракобесие. То малко ме безпокои. Аз мисля, че самите тези просветители са хора във висша степен “изостанали”, че техният тип мислене е напълно “реакционен” и принадлежи изцяло на отживяващата епоха. Водя се от дълбокото убеждение в това, че няма връщане нито към този начин на мислене, нито към този ред на живота, когото господстваха до световната война*, до революцията и сътресенията, обхванали не само Русия, но и Европа и целия свят. Всички привидни категории на мислене и форми на живот на най-“напредничавите”, “прогресивни” и дори “революционни” хора на XIX и XX в. са безнадежно остарели и изгубили каквото и да било значение за настоящето и особено за бъдещето. Всички термини, всички думи, всички понятия трябва да се употребяват в някакъв нов, по-задълбочен, по-онтологичен смисъл. Скоро пред всички ще се изправи въпросът за това “прогресивен” ли е “прогресът” и дали често не е бил една твърде мрачна “реакция”, реакция срещу смисъла на живота. Да се уточним за употребата на думите, за да избегнем напълно излишните и празни спорове за тях.

* Бел. пр.: Навсякъде в книгата става дума за Първата световна война (1914 – 1918 г.).

Руските хора много обичат да обсъждат въпроса дали нещо е реакционно, или не е. На тях това дори им се струва главна задача на всяка критика.

Това е старинен навик на мислещата руска интелигенция. Можехме да се надяваме, че революцията ще я отучи от този лош навик. Но не – и досега у нас се водят безкрайни и досадни спорове за това кое е реакционно и кое прогресивно, като че ли всичко в света не се е преобърнало с краката нагоре, като че ли старите интелигентски критерии са запазили още някакъв смисъл. Опитайте се да приложите вашите критерии за реакционност и революционност, за лява и дясна насоченост, към епохите на всемирната история. Тогава ще се разбере цялата смехотворност на тези критерии, целият жалък провинциализъм на мисълта, протичаща в тези категории. В епохата на крушение на античния свят и на появата на християнството “реакционно” е било да се отстояват началата на античната цивилизация, а във висша степен “прогресивно” и дори “революционно”, било да се отстояват онези духовни начала, които по-късно възтържествуват в средновековната култура. Творческото движение напред, революцията на духа от онова време водят към “мрака на средновековието”. Не последните граждани, не последните писатели и философи на античния свят, а отците и учителите на Църквата са били хората на истинското движение на духа. В епохата на Ренесанса, в зарята на новата история връщането към античността, към древните начала на културата е творческото движение напред. Ж. де Местр и романтичното движение на XIX в., са реакция срещу френската революция и просвещението на XVIII в., но тя е творческо движение напред оплодотворило мисълта на следващия век. Може да се каже, че “реакционно” е връщането към близкото минало, към този тип мислене и живот, които са господства-

ли до началото на революцията, на преврата и кризата*. Така след френската революция напълно реакционно е връщането към духовния и материалния строй на XVIII в., който и довежда революцията. Съвсем не е реакционно връщането към средновековните начала, към вечното в тях, към вечното в миналото. В наше време трябва да признаем за "реакционно" връщането към онези начала на новата история, които са възтържествували напълно в обществото на XIX в. и които сега се разпадат. Тъкмо призивът да останем с началата на новата история е "реакция" в най-дълбокия смисъл на думата, пречка по пътя на творческото движение. Старият свят, който се руши и към който не бива да има връщане, е светът на новата история с неговото рационалистично просвещение, с неговия индивидуализъм и хуманизъм, либерализъм и демократизъм, с неговите блестящи монархии и империалистическа политика, с неговата чудовищна индустриално-капиталистическа стопанска система, с могъщата му техника и външни завоевания и успехи, с неугържимата и безгранична похот към живота, с неговото безбожие и бездушие, с разярената борба на класите и със социализма като венец на целия път на новата история. Ние сме готови с охота да изпеем гумите на революционната песен "Отречемся от старого мира" като под "стар свят" разбираме света на новата история, обречен на гибел.

Когато казваме, че който и да е исторически свят е обречен на гибел, ние, разбира се, не искаме да кажем, че от този свят нищо няма да остане, че в него няма нищо за вечността и че самото му съществуване е било абсолютно безсмислено. Това не може да се каже за нито една историческа епоха. Не случайно е преживяна новата

---

* Тази мисъл е развита прекрасно от кн. Н. С. Трубецкой в статията "Пред вратите (Реакция? Революция?)" в сборника "Евразийски временник".

история. В нея има велико напрежение на човешките сили, великолепно изпитание за човешката свобода. Ние не искаме да забравим Леонардо и Микеланжело, Шекспир и Гьоте и всичките велики вестители на човешката свобода. Хуманистичното самоутвърждение е съществен момент в съдбата на човешкия дух и опитът, преживян в него, няма да пропадне, той ще обогати човека. Ерестта на хуманизма, създадена в новата история, е поставила велика тема, тя има своята изкривена история. В новото средновековие ще влезе опитът на свободата, преживян в новата история, ще влязат всички положителни завоевания на съвестта и по-голямата душевна изтънченост. След опита на новата история връщането назад към старото средновековие е невъзможно, възможно е само ново средновековие, така както след опита на средновековието е невъзможно връщането към стария античен свят, възможно е само Възраждането, представляващо сложно взаимодействие на християнски и езически начала. Не е загинал напълно античният свят, не е загинал напълно и светът на средновековието, макар и за единия, и за другия да е настъпил историческият час на смяна. Така и сега историческият свят преживява велика революция, не комунистическата революция, която в своята дълбина е напълно "реакционна" и представлява само гниене на разложилите се елементи на стария свят, а революция на духа. Призивът към ново средновековие в нашата епоха е призив към революция на духа, към ново съзнание. Хуманизмът на новата история е изживян и във всичките сфери на културата и обществения живот той преминава в своята противоположност, води до отричане на човешкия образ. Аз изясних това в статията си "Краят на Ренесанса" и в книгата "Смисълът на историята" ("Конец Ренесанса" и "Смысл истории"). Тъкмо хуманистичната идеология в наши дни е "изостанала" и

“реакционна” идеология. Само онези антихуманистични изводи, които комунизмът направи от хуманизма, са на равнището на нашата епоха и са свързани с нейното движение. Ние живеем в епоха на разголвания и разобличения. Разголва се и се разобличава и епохата на хуманизма, който в други времена е изглеждал толкова невинен и възвишен. Ако няма Бог, го няма и човекът – ето кое открива опитът на нашето време. Разголва се и се разобличава природата на социализма, разкриват се последните му предели, разголва се и се разобличава това, че безрелигиозността, религиозната неутралност не съществува, че на религията на живия Бог противостои само религията на дявола, на религията на Христос противостои само религията на антихриста. Неутралното хуманистично царство, което поуска да се устрои и да остане в срединната сфера, между небето и ада, се разлага, открива се бездната на висината и низината. На Богочовека противостои не човекът на неутралното срединно царство, а човекобогът, човекът, поставил себе си на мястото на Бога. Откриват се полюсите на битието и небитието.

Религията не може да бъде частен въпрос, както искаше това новата история, тя (религията – бел. пр.) не може да бъде автономна, не могат да бъдат автономни и другите сфери на културата. Религията отново става общ, всеобщ и във висша степен всеопределящ въпрос. Комунизмът го показва. Той отнема автономния и секуларен принцип на новата история, изисква “сакрално” общество, “сакрална” култура, изисква подчиняване на всички сфери на живота на религията на дявола, на антихриста. В това е огромното значение на комунизма. С това той излиза отвъд пределите на новата история, подчинява се на съвсем нов принцип, който аз наричам средновековен. Разпадането на срединно-неутралното, секуларно хуманистично царство, раз-

криването на полярно противоположни начала във всичко е края на безрелигиозната епоха на новото време и началото на религиозната епоха, епохата на новото средновековие. Това не означава, че в новото средновековие задължително количествено ще победи религията на Христос, но означава, че в тази епоха целият живот със всичките свои сфери преминава под знака на религиозната борба, на религиозната поляризация, на разкриването на пределните религиозни начала. Епохата на изострената борба на религията на Бога и религията на дявола, на Христовите и антихристовите начала вече ще бъде не секуларна, а религиозна, сакрална епоха по своя тип, макар и количествено да побеждава религията на дявола и духа на антихриста. Затова руският комунизъм с развиващата се в него религиозна грама принадлежи вече на новото средновековие, а не на старата нова история. Ето защо в никакъв случай не трябва да се мисли за руския комунизъм с категориите на новата история, да се прилагат категориите свобода или равенство в духа на френската революция, категориите на демокрацията и дори на хуманистичния социализъм. В руския болшевизъм има задпределност и отвъдност, има зловещо докосване до нещо последно. Трагедията на руския болшевизъм се развива не в дневната атмосфера на новата история, а в нощната стихия на новото средновековие в руския комунизъм можеш да се ориентираш само по звездите. За да се разбере смисълът на руската революция, трябва да се премине от астрономията на новата история към астрономията на средновековието. Русия, и в това е своеобразието на съдбата ѝ, никога не е могла да приеме напълно хуманистичната култура на новото време, формалната му логика и формалното право, религиозната му неутралност, секуларната му срединност. Русия никога не е излизала напълно от средновековието, от

сакралната епоха. Тя някак почти непосредствено преминава от развалините на старото средновековие, от остарялата теокрация към новото средновековие, към новата сатанокрация. И хуманизмът в Русия се изживява не в духа на западната хуманистична история на новото време, а в пределните форми на човекобожеството, в духа на Кирилов, П. Верховенски и Ив. Карамазов. Ето защо в прехода от новата история към новото средновековие Русия ще има съвсем особено място. Тя по-скоро ще роди антихрист, отколкото хуманистична демокрация и неутрална хуманистична култура.

✧ Преходът към новото средновековие, както някога преходът към старото средновековие, е съпроводен от забележимо разпадане на старите общества и незабележимо изграждане на новите. Старият, устойчиво изграден обществен и културен космос е преобърнат от хаотични и варварски сили. Но дали е съществувал истински космос в новата история? Деветнайсети век се гордее със своето правосъзнание, с конституциите си, с единството на научния метод и научната си култура. Но новата история не е могла да създаде истинско вътрешно единство. Индивидуализмът, автомизмът са заложени в нейните първооснови. В развитието на цялата нова история нараства вътрешното разпадане на обществото, изправянето на човек срещу човека, на класа срещу класа. Борбата на противоположните интереси, конкуренцията, дълбоката самота и изоставеност на всеки човек характеризират типа общества на новото време. В духовния и идейния живот на тези общества се разкрива все по-нарастваща анархия, загуба на единния център, на единната върховна цел. Това се възприема като автономия

на всички сфери на културния и обществения живот, като секуларизация на обществото. Новата история разбра свободата като индивидуализъм, като формално право на всеки човек и всяка сфера на културата на самоопределение. Самият процес на новата история се разбира като освобождение. Но освобождение от какво и за какво? Освобождение от старите теокрации на принудата, от старото хетерономно съзнание. Старите теокрации на принудата не са могли да се запазят и старото хетерономно съзнание е трябвало да бъде преодоляно. Свободата на духа е неотменимо и вечно постижение. Но за какво, в името на какво да се извърши освобождението? Това духът на новото време не знае. Той няма или не знае своето "в името на". В името на човека, в името на хуманизма, в името на свободата и човешкото щастие. Но това не е отговор. Не може да се освободи човекът в името на човешката свобода, не може човекът да бъде цел на самия себе си. Така стигаме до съвършено безсмислие. Човекът се лишава от каквото и да било съдържание, той няма към какво да се извиси. Човешката свобода се оказва съвършено формална и безсъдържателна. Индивидуализмът по своята същност е негативна поправка. В развитието си той не може да утвърди никакво съдържание в човека. Индивидуализмът изобщо не е онтологичен, той няма битийна основа. Най-малко от всичко индивидуализмът укрепва личността, човешкия образ. Ярките индивидуалности, силните личности изобщо не процъфтяват в индивидуалистичната епоха. Индивидуалистичната цивилизация на XIX в. със своята демокрация, със своя материализъм, със своята техника, със своето обществено мнение, печат, борса и парламент способства за унижението и падението на личността, за увяхването на индивидуалността, за нивелировка и всеобщо смесване. Личността е по-силна

и ярка в средните векове. Индивидуализмът подпомага процесите на уравниване, които изтриват и премахват всички отлики на отделените индивидуалности. Индивидуализмът, породил автономията на обществото, отведе и към социализъм, който е само обратната страна на разпада на атомите – механичното сцепление. Идеята на универсализма, така характерна за средновековието, престава да бъде господстваща в наше време. Но човешката личност може да бъде вкоренена само в универсума, само в космоса, само там тя намира онтологична почва и оттам получава висше съдържание. Личност има само тогава, когато има Бог и божествено. А индивидуалистичното откъсва личността от почвата на битието и я остава на ветровете да я разкъсат. Индивидуализмът е изживял всичките си възможности в новата история, в него вече няма никаква енергия той не може по вече да бъде преживяван патетично. Краят на духа на индивидуализма е край и на новата история. В този смисъл О. Конт като духовен тип е човек на средновековието, защото той, макар и в уродлива форма, се стреми да преодолее анархията на индивидуализма. В наши дни индивидуализмът напълно се е превърнал в “реакционно” явление, макар и да продължава гордо да се смята за защитник на свободата, просвещението и прогреса. Всички образувания, възникнали върху духовната почва на индивидуализма се разпадат и в същината си са “реакционни”. Либерализмът, демокрацията, парламентаризмът, конституционализмът, юридическият формализъм, хуманистичният морал, рационалистичната и емпиричната философия – всичко това е родено от индивидуалистичния дух, от хуманистичното самоутвърждение и всичките те отживяват, губят предишното си значение. Всичко това е отиващият си ген на новата история.

В часа на зрача, в часа на залеза всички тези форми губят резките си очертания. Човекът се изправя

лице с лице пред тайната на живота, пред Бога, той се потопява в универсалната, космическа атмосфера. Индивидуализмът е оковал човека в самия себе си и във формите, с които човекът се е отделил от другите хора и от света. Тези окови падат, тези форми са низвергнати. Човекът отива в общността. Настъпва универсалната, колективистична епоха. Човекът престава да вярва в това, че може да се запази, като се ограничава от другите с рационалното мислене, с хуманистичния морал, формалното право, либерализма, демокрацията и парламента. Всичките тези форми разкриват само дълбокия раздор сред човечеството, разединението, отсъствието на единен дух, всичките те са форма на узаконено разединение, договори за това хората да се оставят един друг в покой и самота в нежеланието си да изберат истината. Рационализмът, хуманизмът, правовият формализъм, либерализмът и демократизмът – това са форми на мислене и живот, които са изградени на предположението, че Истината е неизвестна и че може би изобщо няма Истина, те не искат да знаят Истината. Истината е единение, а не разединение, не е ограничаване, тя изобщо не е заинтересована от това да запази така изключително възможността за заблуда, правото на отричането ѝ и охулване, макар че самата Истина може да е Истината за свободата. Но какво друго е хуманистичната демокрация, ако не преди всичко провъзгласяване правото на заблуда и лъжа, ако не политически релативизъм и софистика, ако не предаване съдбата на Истината на решението на болшинството гласове? Какво е рационалистичната философия, ако не самоутвърждение на индивидуалния разум, откъснал се от Истината, от изворите на битието, ако не утвърждаване правата на мисленето, нежелаещо да избере Истината и да получи от нея сила за познание? Какво друго е парламентът, ако не узаконяване на раздора, ако

не надделяване на "мненията" над "знанието" (употребявам тези думи в Платоновия смисъл), ако не е безсилен да се премине от живота към Истината? Истината трябва да бъде приета свободно, а не с принуда, Истината не търпи робско отношение към себе си. На това ни учи християнството. Но времето на новата история твърде за дълго се е спряло на формалната свобода в приемането на Истината, без да направи избор, и затова е създадо форми и мислене за живота, основани не на Истината, а на формалното право да се избира каквато и да е истина или лъжа, тоест, създадо е безпредметна култура, безпредметно общество, което не знае в името на какво съществува. Така новото време е стигнало дотам да предпочете небитието пред битието. Човекът не може да живее само за себе си, да служи само на себе си. Ако няма Бог, си създава фалшиви богове. Той не е поискал да получи свобода от Бога и е паднал под жестокото робство на лъжовни богове, на уголи. Човекът на новото време е несвободен духом, той е човек на завършващата нова история и вдига своите въстания и бунтове не в името на свободата. И не в името на свободата той отрича Истината. Той е във властта на неведом господар, на свръхчовешката и нечовешката сила, която завладява обществото, която не иска да знае Истината, Истината на Господ. Едва в комунизма леко се откри властта на този господар. Но това вече минава отвъд пределите на новата история. Налага се да се избира. Формалната свобода на новата история свършва, трябва да се премине към съдържанието на свободата, към съдържателната свобода.

Рушат се основите на миросгледа на XIX в. и затова се рушат изградените върху него държави и култури. Рушат се и монархичните, и демократичните държави, еднакво носещи в първоосновите си хуманизма. Криза и крах преживяват не една или друга форма на държавност,

а самата държава. Не остават здрави и многолетни държави. Нито една държава не знае какъв ще бъде утрешният ѝ ген. Никакъв легитимизъм – нито легитимизмът на старите монархии, нито легитимизмът на новите демокрации с тяхната формална идея за народовластие няма повече сила над човешките души. Никой повече не вярва в каквито и да било юридически и политически форми, никой не зачита за нищо никакви конституции. Всичко се решава от реалната сила. Прав е Ласал в забележителната си реч за конституцията. Държавата се крепи не на юридическите, а на социално-битовите си основи. Това разкри окончателно световната война, която напълно дискредитира идеята за формалното право. Италианският фашизъм не по-малко от комунизма свидетелства за кризата и краха на старите държави. Във фашизма спонтанните обществени обединения заменят старата държава и поемат организацията на властта. Доброволната фашистка армия съществува редом със старата държавна армия, фашистката полиция – редом със старата държавна полиция – и реално има надмощие. Това не е принципът на новата история, това е по-скоро принцип на края на римската империя и началото на средновековието. И фашизмът, единственото творческо явление в политическия живот на съвременна Европа, е в също такава степен ново средновековие, както и комунизмът. Фашизмът противостои дълбоко на принципа на формалния легитимизъм, той не иска и да знае за него, той е непосредствена проява на волята за живот и власт, проява на биологическата сила, а не на правото. Рухването на законния принцип на властта, на правовия принцип на монархиите и демокрациите и замяната му с принципа на силата, на жизнената енергия на спонтанните обществени групи и обединения аз условно наричам ново средновековие.

Фашизмът не знае в името на какво действа, но вече преминава от юридическите форми към самия живот. По същия начин изгубва властта си над човешките души рационалната философия, легитимизмът на познанието, обоснован гносеологически. Именно гносеологията е юриспруденцията на познанието, тя е формалистика и законничество. Сега цялото движение на мисълта търси философията на живота и жизнена философия, стреми се да премине към предметното. Във философското мислене също се открива своего рода фашизъм. Той точно така не знае своето "в името на", но преминава от формата към съдържанието, от въпроса към законните прояви на познанието към въпроса за самото познание за живота и битието. Влиятелната философия престава да бъде академична, школка, така както влиятелната политика престава да бъде парламентарна. Всичко това са симптоми на един и същ процес, на стремеж към приобщаване към живота. Светът преминава през хаоса, но се стреми към създаване на духовен космос, на универсум, подобен на средновековния. Упадъкът задължително предшества новото средновековие. Трябва да се проследят отмиращите и зараждащите се елементи. Но непрекъснато трябва да се помни, че по силата на присъщата на човечеството свобода то (новото средновековие – бел. пр.) може да върви по два пътя, че бъдещето е двойнствено. Като имам предвид тази двойнственост, аз се опитвам да очертая пътя, по който то трябва да се развива.

◇ Индивидуализмът, атомизацията на обществото, неугържимата похот на живота, неограниченото нарастване на населението и неограниченият ръст на потребностите; упадъкът на

вярата, отслабването на духовния живот – всичко това води до създаването на индустриално-капиталистическата система, която изменя целия характер на човешкия живот, целия му стил, като го откъсва от ритъма на природата. Машината, техниката, властта, която носят със себе си, бързината на движението, което тя поражда, създават химери и фантазми, насочват човешкия живот към фикции, които приличат на най-реални реалности. Много ли онтологично реално има в борсите, банките, в книжните пари, в чудовищните фабрики, създаващи ненужни предмети или оръдия за унищожение на живота; във външния разкош, в речите на парламента и адвокатите, във вестникарските статии, много ли реално има в растежа на ненаситните потребности? Навсякъде се открива лоша безкрайност, незнаеща свършек. Цялата капиталистическа стопанска система е рожба на всепоглъщащата и унищожаваща похот. Тя може да възникне само в общество, което напълно се е отказало от каквото и да е християнски аскетизъм, което се е отвърнало от небето и се е отдало изключително на земните удоволствия. Капитализмът е съвършено немислим като сакрално стопанство, той, разбира се, е резултат от секуларизацията на стопанския живот. В тази система се нарушава истинското йерархично съподчинение на материалното и духовното. Именно икономизмът на нашата епоха е нарушение на истинската йерархия на човешкото общество, загуба на духовния център. Автономията на стопанския живот е довела до господството му над целия живот на човешките общества. Мамонизмът (поклонение на Мамона – б. пр.) става определяща сила на века, който повече от всичко се прекланя пред златния телец. И най-ужасно от всичко е това, че в този с нищо неприкрит мамонизъм нашият век вижда великото преимущество на познаването на истината, на осво-

божгаването от илюзиите. Икономическият материализъм най-съвършено формулира това, той призна за илюзия и лъжа целия духовен живот на човечеството. Социализмът е само по-нататъшно развитие на индустриално-капиталистическата система, само окончателно тържество и всеобщо разпространение на заложените в нея начала. Социалистите вземат от буржоазното капиталистическо общество неговия материализъм, безбожието му, повърхностното му просветителство, нелюбовта му към духа и духовния живот, неговата алчност към живота, към неговите успехи и постижения, неговата борба за егоистични интереси, неговата неспособност за вътрешно съсредоточаване. Капитализмът и социализмът еднакво са съпровождани от упадък и гаснене на духовното творчество, от спад на духа на човешкото общество. Те възникват на почвата на духовния спад като резултат от дългия исторически път на откъсване от духовния център на живота, от Бога. Цялата енергия се е насочила навън. Това именно е превръщането на културата в цивилизация. Отмира цялата свещена символика на културата. Този дух се проявява още в древните култури и старозаветните пророци са го изобличили. Колко по-възвишена, по-духовна, по-насочена към отвъдното е културата на древния Египет или културата на средновековието от съвременната култура на XIX и XX в. Пред нас е несъмненият факт: в новата история, така горда със своята програма, центърът на тежестта се премества от духовната сфера в материалната, от вътрешния във външния живот, обществото става по-малко религиозно. Не църквата, а борсата е господстващата и регулираща сила в живота. Широките маси вече не искат да се борят и умират за каквито и да било свещени символи. Хората вече не живеят със споровете за догмите на

вярата, не се вълнуват така от тайните на божествения живот както в старите времена. Те се смятат за свободни от свещеното безумие. Такъв е стилът на нашата капиталистическо-социалистическа епоха. И ето – на тази епоха според много признаци идва краят. Индустриално-капиталистическата епоха се оказва крехка, тя отрича сама себе си, ражда катастрофи. Световната война с нечувания си ужас е родена от тази система. Съвременният империализъм израсна в недрата на тази система. Той изяжда сам себе си. Капиталистическа Европа започна милитаристично да се изтребва. Трудещите се класи живяха в хипнозата на индустриалната система. Тази хипноза свърши след катастрофата на световната война. Трудно ще бъде народите отново да бъдат принудени към онази дисциплина на труда, която господстваше в капиталистическите общества. Ще бъде трудно да се възстанови предишната производителност на труда. На това социализмът не е способен. Духовните основи на труда са разложени и още не са намерени нови. Дисциплината на труда е жизненоважен въпрос за съвременните общества. Но това е въпрос за освещаването и оправдаването на труда. Този въпрос изобщо не се поставя нито от капитализма, нито от социализма, които съвсем не се интересуват от труда като такъв. За да могат да живеят по-нататък, на банкрутиралите народи ще се наложи да тръгнат по друг път, пътя на ограничаване на похотта на живота, на ограничаване на безкрайния растеж на потребностите и растежа на населението, по пътя на новия аскетизъм, тоест, на отричане основите на индустриално-капиталистическата система. Това, разбира се, не означава отричане на човешката изобретателност и техниката, не означава промяна на ролята ѝ и подчиняването ѝ на човешкия дух. Ще се наложи ново

отношение към природата, към селското стопанство, към занаятите. Градът трябва да се приближи до селото. Ще се наложи да се организират стопански съюзи и корпорации, принципът на конкуренцията да се замени с принципа на кооперацията. Принципът на частната собственост ще бъде запазен във вечната си основа, но ще бъде ограничен и одухотворен. Няма да ги има чудовищните частни богатства на новата история. Равенство също няма да има, но няма да има и гладни и гинещи от бедност. Ще се наложи да се премине към по-опростена и елементарна материална и към по-сложна духовна култура. Краят на капитализма е край на новата история и начало на новото средновековие. Грандиозното начинание на новата история трябва да се ликвидира, то беше неуспешно. Но дотогава техническата цивилизация може още веднъж да направи опит да се развива до последните предели, до черната магия, така както и комунизмът.

Новата история създава форми на национализъм, непознати за средновековния свят. Националните движения и националните обособявания на Запад са резултат от реформацията, от протестантския партикуларизъм. Духовната почва на католичеството никога не би довела до такова обособяване, до такива крайни форми на национално самоутвърждение. Образуват се затворени национални монади, така както отделните хора, човешките индивиди се превръщат в затворени монади. Това е атомизацията на християнското човечество. Националните индивидуалности и индивидуалностите на отделните хора престават да се осъзнават като принадлежащи към органичните реални ценности. Всяка степен утвърждава само себе си. Реформацията и хума-

низмът дават духовна почва само за изключително самоутвърждение и самозатваряне, те разрушават идеята за вселенността. Самият религиозен живот приема формата на национална затвореност. Единното християнско човечество, единният духовен космос вече го няма в новата история. И католическата църква се превръща в една от затворените сили. Национализмът на новото време е породен от индивидуализма. А ако навлезем по-дълбоко, трябва да кажем, че всички типични процеси на новата история, в това число и процесът на национално обособяване, са резултат от победата на номинализма над средновековния реализъм. Нали понататък и националностите се подлагат на номиналистично разпадане на класи, на партии и прочие. Процесите на национална индивидуализация, разбира се, имат огромно положително значение, те обогатяват, в тях реалните национални личности стигат до самоосъзнаване, откриват своята енергия. Но онези форми на национализъм, до които достигнаха народите на XIX и XX в., които предизвикаха световната война, означават разпадане на човечеството, отпадане от каквото и да било духовно единство, връщане от християнския монотеизъм към езическия политеизъм. Съвременният френски национализъм, немският, английският, италианският са напълно езически, дълбоко антихристиянски и антирелигиозни. Френският национализъм на Третата република е в значителна степен продукт на атеизма. Угаснала е вярата в живия Бог и са започнали да вярват във фалшивия бог, в нацията като идол, така както другите започнаха да вярват в най-злия от идолите – интернационализма. Нацията има реални онтологически основи (интернационалът ги няма), но тя не трябва да замени Бога. Немците започнаха да вярват в немския Бог. Но немският бог не е християнският, той е езически бог, какъвто е и руският. Пред лицето на християнския Бог, на единия Бог няма нито

елин, нито юдей. Християнството се появява в света и го побеждава в атмосферата на универсализма, когато чрез елинистичната култура и римската империя се създава единното човечество. Самото явление християнство е излизане от езическия национализъм и партикуларизъм. В края на новата история отново виждаме пред нас освободения свят на езическия партикуларизъм, в чиито недра се води борба на смърт и унищожение. Но това е едната страна. Има и друга.

Ние навлизаме в епоха, в много отношения аналогична на елинистичната. Ако никога досега не е имало такова разединение и вражда, никога в цялата нова история не е имало и такова световно сближаване и обединяване. Кървавият раздор на световната война спомага за сближаването и побратимяването на народите, за обединението на расите и културите. Световната война изведе Европа от затвореното ѝ състояние. Съдбата на всички националности престана да бъде затворена и изолирана, всички зависят от всички. Състоянието на всеки народ сега зависи от състоянието на целия свят. Това, което става в Русия, отеква във всички страни и народи. Никога още не е имало такова съприкосновение на света на Запада със света на Изтока, които дълго живяха изолирано. Културата престава да бъде европейска, тя става всемирна. Европа е принудена да се откаже от положението на монополист в културата. Русия, стояща в центъра на Изтока и Запада, получи, макар и по страшен и катастрофичен път, все по-осезаемо световно значение, тя стана център на световно внимание. Още преди световната война империализмът със своята неотвратима диалектика изведе държавите и народите от тяхното затворено национално съществуване и ги хвърли в световната шир, зад морета и океани. Капитализмът във върховата си изява създаде световната стопанска система и постави икономическият живот на всяка

страна в зависимост от световното икономическо положение. Той във висша степен спомага за икономическото сближаване на народите, нему е свойствен своеобразен интернационализъм. От друга страна, и социализмът приема интернационален характер и в комунистическия интернационал по новому и извратено се изправя старата идея на принудителния универсализъм. Разпадналият се свят на новата история, намиращ се в състояние на кървава борба на нации и класи, на отделни хора, обсебен от подозрителност и злоба, по различни пътища се стреми към универсално единство, към преодоляване на изключителното национално обособяване, довело нациите до падение и разложение. Европа не само си е нанесла страшни удари в световната война, тя продължава да се самоунищожава в непрекъсващата разпра на Франция и Германия, във взаимната подозрителност и недоброжелателство на всички нации. Нациите не признават никакъв висш и общ духовен трибунал. Но под тази повърхност, по-дълбоко, се развива процесът на световното обединение, по-широко от европейското. Интернационализмът е отвратителна карикатура на вселенността. Но духът на вселенността трябва да се пробуди в християнските народи, трябва да се разкрие волята за свободен универсализъм. Руският народ е най-всечовечен от всички народи в света, той е вселенски по своя дух, това е основата на националния му дух. И делото на световното обединение, на създаването на единния духовен християнски космос трябва да стане призвание на руския народ. Но за това, разбира се, руският народ трябва да бъде народ със здрава национална индивидуалност. В своя път руският народ е изложен на най-големи съблазни и то на съблазни със съвършено полярен характер – на изключителния интернационализъм, който унищожава Русия, и на не по-малко изключителния национализъм, който я откъсва от Европа. Процесите,

насочени към преодоляване на националната затвореност и изграждане на универсално единство, аз наричам край на новата история, на нейния индивидуалистичен дух и начало на новото средновековие. В този смисъл комунистическият интернационализъм е вече явление на новото средновековие, а не на старата нова история. Към новото средновековие трябва да бъде отнесена всяка воля за религиозно обединяване, за обединяване на разпокъсаните части на християнския свят, воля за универсална духовна култура, разкриваща се във висшия духовен слой на съвременното човечество. Това не означава, че новото средновековие ще бъде изключително пацифично, че няма да познава войната. Предстои може би велика борба и трябва да бъдем готови за нея. Но войните ще бъдат не толкова национално-политически, отколкото духовно-религиозни.

“Прогресистите” се боят много от връщане към старите средни векове и се борят с идеите и вярванията, които те смятат за средновековни. Това винаги ме е учудвало. Та нали преди всичко те не вярват в жизнеността и възможността за победа на идеите и убежденията, които могат да се отнесат към духа на средновековието, те са убедени в здравината и дълголетието на началата на новата история. Защо тогава се вълнуват така? Второ, трябва окончателно да установим, че никакви връщания и реставрации на стари епохи не е имало никога и няма да има. Когато говорим за преход от новата история към средновековието, ние се изразяваме образно. Преход е възможен само към новото, а не към старото средновековие. И този преход трябва да бъде признат като революция на духа и творческо движение напред, а не като “реакция”, както им се привижда на напашените и израждащи се

“прогресисти”. Време е най-сетне да престанем да говорим за “мрака на средновековието” и да му противопоставяме светлината на новата история. Тези пошли съждения не отговарят на равнището на съвременното историческо знание. Няма нужда да се идеализират средните векове, както правеха това романтиците. Ние отлично знаем всички отрицателни и тъмни страни на средновековието – варварството, грубостта, жестокостта, насилничеството, робството, невежеството в областта на положителното знание за природата и историята, религиозния терор, свързан с ужаса на адски мъки. Но знаем също, че средните векове са преди всичко религиозна епоха, че са завладени от копнеж по небето, епоха, в която народите са обсебени от свещено безумие; че цялата култура на средновековието е насочена към трансцендентното и отвъдното, че това са векове на велико напрежение на мисълта в схоластиката и мистиката за решаване на последните въпроси на битието, на напрежение, равно на което историята на новото време не познава; че средните векове не са разпилявали енергията си навън, а са я концентрирали вътре и са изковали личността в образа на монаха и рицаря, че в това варварско време съзрява култът към прекрасната дама и трубадуриите пеят своите песни. Да даде Бог тези черти да преминат към новото средновековие. Всъщност средновековната култура е вече възраждане, борба с онова варварство и мрак, които настъпват след падането на античната култура. Именно християнството е великата сила, просветляваща мрака, претворяваща хаоса в космос. Средновековието е много сложно и богато. Дълго време беше прието да се мисли, че средните векове са празно място в интелектуалната история на човечеството, в историята на философската мисъл. Но в средните векове има толкова много

забележителни мислители и такава разнообразие в света на мисълта, както в нито една друга епоха. За средните векове настъпно и жизненоважно е това, което за новото време изглежда ненужен разкош. И връщането към средновековието е връщане към по-възвишен религиозен тип. Ние още сме далеч от върховете на средновековната духовна култура. Живеем в епоха на упадък. Ние по-скоро се приближаваме към началата на средновековието, когато отрицателните процеси на разпадането преобладават над положителните процеси на съзиданието и творчеството. Средновековието не е епоха на мрака, то е епоха на нощта. Душата на средновековието е нощна душа, когато са се разкрили стихии и енергии, затворени след това за съзнанието на трудовия ген на новата история.

Какви са чертите на новото средновековие? По-лесно е да се уловят отрицателните, отколкото положителните. Това е, както вече казах, преди всичко край на хуманизма, на индивидуализма, на формалния либерализъм на културата от новото време и начало на нова колективна религиозна епоха, в която ще се проявят противоположните сили и начала, ще се прояви всичко, което е останало в подземното и подсъзнателното на новата история. Хуманистичното царство се разлага и разпада на пределен, антихуманистичен и атеистичен комунизъм и на предопределената да обедини в себе си цялото истинско битие Христовата Църква. Това е обръщане от формализма на новото време, ненаправил никакъв окончателен избор, към избора на Бога или дявола, към постигане на предметното съдържание на живота. Всички автономни сфери на културата и обществения живот стигат до празнота и небитие. Патосът на автономно-секуларното творчество пресеква. Във всички сфери на творчеството се събужда воля за религиозен избор, за истинско битие, за преобразяване на живота.

Нито една сфера на творчеството, нито една от страните на културата и обществения живот не могат повече да останат религиозно неутрални, напълно секуларни. Философията не се готви да става слугиня на теологията, обществеността не се готви да се подчини на църковната йерархия. Но вътре в познанието, вътре в обществения живот се събужда религиозна воля. Възможни са само вътрешно обосновани и свободни религиозни форми на познанието и на обществото. Така във върховете на изкуството се открива стремеж към теургия. Връщане към старата теокрация, към старото хетерономно отношение между църквата и всички сфери на живота и творчеството не може да има. В старите теокрации реално не се постига Царството Божие. То е само символно изразено и се показва във външни форми и знаци. Сега се проявява воля към реално постигане на Царството Божие, но и на царството на дявола във всички сфери на живота, към свободна теономия, различна от автономията и хетерономията. Познанието, моралът, изкуството, държавата, стопанството трябва да станат религиозни, но свободни и отвътре, а не чрез принуда и отвън.

Някоя теология не регулира външно моя собствен процес на познание и не изправя пред мене никакви норми. Знанието е свободно. Но аз не мога вече да осъществявам целите на познанието, без да се обърна към религиозния опит, без религиозното посвещаване в тайните на битието. В това вече аз съм религиозен човек, а не човек на новата история. Аз не търся автономия от религията, аз търся свобода в религията. Никоя църковна йерархия не регулира и не нормира държавния и обществения живот. И никакъв клерикализъм не може да си върне предишната сила. Аз мога да изграждам държавата и обществото, подложени на разложение, само върху религиозни основи. Аз не търся автономия

на държава и обществото от религията, а обособяване и укрепване на държава и обществото в религията. Аз не искам в нищо свобода от Бога, аз искам свобода в Бога и за Бога. Когато завършва движението от Бога и започва движението към Бога, когато самото движение от Бога получава характер на движение към дявола, тогава започва средновековието, свършва новото време. Бог трябва отново да стане център на целия наш живот, на нашата мисъл, на нашето чувство, единствена наша мечта, единствена наша надежда и упование. Моята жажда за безпределна свобода трябва да бъде разбрана като моя разпра със света, а не с Бога.

Кризата на съвременната култура е започнала отдавна. И нейните велики творци са я съзнавали. Войните, революциите, външните катастрофи само са разкривали отвън вътрешната криза на културата. Революцията вътре започва по-рано от външната си проява. Културата по своята природа е символична, в нея са дадени само символите, знаците на другия духовен свят, но самият този свят непосредствено реално не се постига. Тази символична природа на културата често не се осъзнава от ония, които са оковани в традиционните културни форми.

Само символичното съзнание разбира тази природа на културата и именно то се стреми да преодолее символизма ѝ и да постигне реалността на духовния свят.

Историческата теокрация е само символична, тя дава само символите, а не реалността на Царството Божие. Хората, съдали теокрацията, с благоговение преклонили се пред тях (символите – б. пр.), са могли и да не го съзнават. Хората със символично религиозно съзнание трябва да се стремят към реалното Царство Божие, тоест към истинското преображение на живота. Познанието, изкуството, моралът, държавата, дори

външният живот на църквата реално не преобразяват живота, сами по себе си не постигат ново битие. Ето този символизъм на културата, в който се съдържат величието и красотата ѝ, преживява криза. Цивилизацията на XIX и XX в. отрича свещената символика на културата и изисква реален живот, иска да овладее живота и да го преобрази. Затова тя създава могъщата си техника. Кризата на културата се подготвя, от една страна, от реалистичната цивилизация, от жаждата ѝ за живот и могъщество. От друга страна, в дълбините кризата на културата започва с изявата на религиозна воля за реално преобразяване на живота, за постигане на ново битие, нова земя и ново небе. Волята за преобразяване на културата в битие създава криза на културата. За нея знаят най-великите личности на културата, чрез тях кризата се осъществява. Истински онтологичната воля не може да се задоволи с разделени, автономни сфери на културата, тя е насочена към единство и цялостност. Но кризата на културата едновременно с това е упадък на културата в нейните стари секуларни форми, упадък на изкуството, на философията и прочее. В нашата епоха няма видим и признат духовен център, център на интелектуалния живот на епохата. Властители на мисълта в нашата епоха не са академиците. Нито академичната философия, нито академичното изкуство имат някакво влияние върху живота. Точно така, както официалната парламентарна политика минава встрани от живота. Жизнените процеси в наше време се осъществяват спонтанно, по неофициални пътища. Така и трябва да бъде в епоха на кризи и преломи. Духовен център на идващата епоха може да бъде само Църквата, както е в средните векове. Но и животът на самата Църква сега протича и се развива по някакви неофициални пътища, външно незабележими. Границите на Църквата не се

осъзнават отчетливо, те не могат да се посочат с пръст като материален предмет. Животът на Църквата е таинствен и пътищата на нейния живот са непостижими за разума. Духът диша, където иска. И в живота на Църквата протичат процеси, които се възприемат съвсем не като църковни от външното, официално, чисто рационалистично съзнание. Кризата на културата е в това, че тя не може да остане религиозно неутрална и хуманистична, че тя неизбежно трябва да стане или безбожна антихристиянска цивилизация, или свещена, църковна култура, християнско преобразяване на живота. А това предполага творчески процес в живота на Църквата, разкриване на християнската истина за човека и признаването му в света, а също пълно разкриване тайните на творението, тайните на космическия живот. Истините на антропологията и космологията не са били още достатъчно разкрити от християнството на вселенските събори и от учителите на църквата. Църквата е космична по своята природа, тя обхваща цялата пълнота на битието. Църквата е космосът на Христос. Това трябва да престане да бъде отвлечена теоретична истина, трябва да се превърне в жизнена истина, в практическа. Църквата трябва да премине от предимно храмовия си период към космически, към преобразяване пълнотата на живота. Религията в новото време също стана диференцирана част от културата, на нея е отредено отделно и много малко място. Тя поновому трябва да стане всичко – сила преобразяваща и просветляваща целия живот отвътре. Като свободна духовна сила тя трябва да преобразява живота. В християнството настъпва епоха, когато по-голяма роля ще играе религиозната интелигенция, така както е било във времето на великите учители на църквата, като се започне със св. Климент Александрийски. “Народът” отпада от вярата, съблазнен от атеистичното просвещение и от социализма.

“Интелигенцията” обаче се връща към вярата. И това променя стила на християнството.

◆ Новото средновековие преодолява атомизма на новата история. Този атомизъм се преобладава или измамно – чрез комунизма, или истинно – чрез църквата, чрез съборността. Новото средновековие, както и старото, е йерархично по своя строеж. Новата история обаче отрича йерархизма във всички сфери. Човекът не е атом от лишения от качества механизъм на вселената, а жив член на органичната йерархия, той органично принадлежи на реалните общности. Самата идея за личността е свързана с йерархията и атомизмът унищожават личността в качествено и своеобразно. Ние живеем в епоха, когато навсякъде е неизбежно свободното връщане към йерархичните начала. Само началата на йерархията свидетелстват за космическия ред на вселената. А нали и комунизмът, антииндивидуалистичният, антилибералният, антидемократичният и антихуманистичният е йерархичен по своему. Той отрича формалните свободи и равенството на новата история и изработва своя, сатанократична йерархия. Той се стреми да бъде и лъжецърква и лъжесъборност. И на комунизма не бива да се противопоставят антийерархичните, хуманистични и либералнодемократически идеи на новата история; на него може да му се противопостави само истинската, онтологично обоснованата йерархия, истинската органична съборност. Та нали и старите десни, консервативни монархически идеи, господствали в живота на някои страни преди войната и революцията, са били индивидуалистични идеи. В тяхната основа е лежал аристократичният хуманизъм, така както демократичният хуманизъм лежи в основата на левите прог-

ресивни идеи. Хуманистичното самоутвърждение е в основата на монархията на Людовик XIV и XV, както и на монархията на Вилхелм и на руската империя. Срещу аристократичното хуманистично самоутвърждение винаги въстава демократичното хуманистично самоутвърждение, срещу абсолютната човешка монархия – абсолютната човешка демокрация. Царят и дворянството имат не по-голямо право на власт отколкото народът, отколкото селяните и работниците. Затова, защото изобщо не съществува човешко право на власт, похотта за власт е грях. Похотта към власт на Людовик XIV или Николай I е същият грях, както похотта за власт на Робеспьер или на Ленин. Властта е задължение, а не право и тя е справедлива само тогава, когато се осъществява не “во имя свое” или в името на своите, а в името Божие, в името на правдата. Новото време конструира властта като право и се интересува от разграничаването на правата на власт. Новото средновековие трябва да конструира властта като задължение. И целият политически живот, основан на борбата за правото на власт трябва да се признава за нереален, фиктивен, вампирски живот. В него няма нищо онтологично. Девет десети от политиката е винаги лъжа, измама, фикция. И само една десета от политиката носи в себе си реален елемент – осъществяването на властта, необходима за съществуването на света, на властта от Бога. Ние влизаме в епоха, когато всички са престанали да вярват в политиката и когато политическата страна на живота няма вече да играе онази роля, която е играла в новата история, когато ще ѝ се наложи да отстъпи място на по-реалните духовни и стопански процеси. Естественият йерархизъм на живота трябва да встъпи в правата си и личностите с по-голямо онтологично значение трябва да заемат подобаващото

им място в живота. Без духовна аристокрация животът не може да процъфтява. Трябва да има движение, противодействащо на социалната ентропия, която е обхванала съвременните демократически общества. Принципът *action directe*, спонтанността на личностите и на групите преобръща старата политика. Непосредственият, първичен живот ще надделе над вторичния, отразения живот в политиката. Политическите партии и техните вождове вероятно ще изгубят всякакво значение и силните хора ще се издигат не чрез партиите. Напълно ще отмрат парламентите със своя фиктивен, вампирски живот на тумори върху тялото на народа, неспособни да изпълняват вече никаква органична функция. Борсите и вестниците вече няма да управляват живота. В социалния живот ще настъпи опростяване, връщане към по-елементарни процеси на борба за съществуване. Социалният живот трябва да се приобщи към първоизворите на живота, да стане по-природен, по-малко изкуствен. Хората вероятно ще се групират и обединят не по политически признак, който е винаги вторичен и в повечето случаи фиктивен, а по стопански, непосредствено жизнен, професионален признак, по сфери на творчество и труд. Старите съсловия и класи отмират и на тяхно място идват професионални групи на духовния и материалния труд. Професионалните съюзи, кооперациите и цеховете имат, разбира се, огромно бъдеще*. Именно това е признак на връщане към средновековието върху нови начала. Политическите парламенти – изродени говорилни – ще бъдат заменени от делови професионални парламенти, събрани на

---

* В това отношение много верни неща могат да се намерят в книгата на Р. Ю. Винпер "Кръговрат на историята" ("Круговорот истории"), макар основите на мирозледа му да ми изглеждат напълно лъжливи.

основата на представителството на реални корпорации, които няма да се борят за политическа власт, а ще решават жизнени въпроси, ще решават например въпросите на селското стопанство, на народното образование и т. н. по същество, а не заради политиката. Бъдещето принадлежи на синдикалния тип общество, разбира се, не в смисъл на революционен синдикализъм. Успех може да има само политика, в която решителният социален радикализъм ще се съчетава с йерархичните начала на властта. И анархизмът ще има своята частица истина, той според силите си ще се противопоставя на властта на политиката и на прекалено голямото значение на държавата.

Новото средновековие неизбежно ще бъде във висша степен народно, но съвсем не демократично. Отсега нататък в съдбите на държавите голяма роля ще играят трудещите се маси, народните слоеве. Всяка бъдеща политика ще трябва да се съобразява с това и да търси пътища за ограничаване властта на масите над културата на качествата. В Русия господстваща роля ще играе селячеството. Но това съвсем не означава, че народните маси, които вече е невъзможно да бъдат върнати към състоянието отпреди световната катастрофа, непременно ще осъществяват воля за политическа власт чрез всеобщо избирателно право и прочее. Опитът на руската революция доказва нагледно, че народните маси не винаги се стремят да изразят нарастващото си социално значение в демокрация и народовластие. Демокрациите са свързани с господството на буржоазния слой, с индустриално-капиталистическата система, отстояваща своите интереси, със създаването на слой от професионални политици. Народните маси обикновено са равнодушни към политиката и никога не са в състояние да осъществят

Воля за власт. Имаме много повече основание да мислим, че селяните и работниците, чието социално значение неизбежно ще нараства, ще се стремят към професионализъм, към корпоративно представителство и самоуправление, към "съветски" принцип, но в истинския реален смисъл на думата, а не в онзи фиктивен смисъл, с който се прикрива диктатурата на комунистическата партия в "съветска" Русия. Общественият съюз, във висша степен жизнен, корпоративно-професионален, от една страна, стопански, от друга – духовен, ще спасят държавата и обществото от разпадане и разложение. От тези съюзи ще се изгражда обществото и държавата на новото средновековие. Трябва да се задоволяват материалните и духовните нужди на масите, а не техният стремеж към властта. Властта никога не е принадлежала и не може да принадлежи на болшинството. Това противоречи на самата природа на властта. Властта има йерархична природа и йерархичен строеж. Така ще е и в бъдещето. Народът не може сам себе си да управлява, той има нужда от управници. В демократичните републики изобщо не управлява народът, а незначително малцинство главатари на политически партии, банкери, вестникари и т.н. Тъй нареченият народен суверенитет е само миг от живота на народа, излизане на народната стихия от бреговете. Изграждането на обществото и държавата създаването на социален космос е винаги процес на възникване на неравенство и йерархия, обособяване на управляващ слой. Напълно е възможно единството на обществото и държавата в новото средновековие да приеме монархична форма. Народните маси могат сами да пожелаят монарх, да открият вождя и героя. Но ако все още са възможни монархии, то те ще бъдат, разбира се, от нов тип, не типа на старата нова история, а по-близки до

средновековния тип, в тях ще преобладават чертите на цезаризма. Аз отдавна вече мисля така, още през 18-та – 19-та година изказах мисълта, че ние, особено Русия, отиваме към своеобразен тип, който може да се нарече “съветска монархия”, синдикална монархия, монархия с нова социална окраска. Старият легитимизъм умря, той принадлежеше на новата история и усилията за неговото възстановяване са гонитба на призрак. Монархиите на новото средновековие няма да бъдат формално легитимистки монархии. В тях принципът на социалния реализъм ще преобладава над принципа на юридическия формализъм. И не съсловия ще обкръжават монархията, а социалните и културни професии в йерархичен ред. Но властта ще бъде силна, често диктаторска. Народната стихия ще предаде на избраните личности свещените атрибути на властта. Няма да е възможно да се принуди народът към монархия, по реални жизнени пътища той сам ще решава формата на управление в зависимост от убежденията си. Но такъв тип “народен суверенитет”, който в известен смисъл винаги е съществувал, не е демокрация. Бъдещите общества ще бъдат, разбира се, трудови общества. В основата им ще лежи принципът на духовния и материалния труд, не лишеният от качества труд на социалистите, а качественият труд. Християнската идея винаги е била такава. Прекалено многото свободно време и празнотата на привилегирания слой на новата история ще свършат. Аристокрацията ще се запази завинаги, но ще получи по-одухотворен характер, ще бъде по-скоро психологическа отколкото социологическа категория. Животът ще стане по-суров и беден, ще изчезне блясъкът на новата история. Настъпват времена, които ще изискват огромно напрежение на човешкия дух, огромен труд. Ще трябва да се създаде особен род светско монашество, особен

тип монашески орден. Ще се постави проблемът за религиозния смисъл и религиозното освещаване на труда, за който новата история не искаше и да знае, защото се стремеше да освободи човека и класите от бремето на труда. Самият труд трябва да бъде разбран като творчество. Капитализмът и социализмът механизират труда и затова проблемът за труда за тях не съществува. Ограничаването на потребностите и по-голямата напрегнатост на труда във всички класи на обществото са характерни за новия исторически период. Само така може да съществува обеднялото човечество. Вътрешно центърът на тежестта на живота трябва да се пренесе от средствата за живот, с които бяха така изключително погълнати хората на новата история, към целите на живота. Това е обръщане към самия живот, към вътрешното му съдържание, а не проектиране на живота навън, във времето, в бъдещето. Идеята на "прогреса" ще бъде отхвърлена като идея, скриваща истинските цели на живота. "Прогресът" ще се прекрати със завършването на новата история. Ще бъде самият живот, ще бъде творчество, ще има обръщане към Бога или към дявола, но няма да има "прогрес" в смисъла, в който XIX в. беше обсебен от тази идея. Трябва да се спре ускоряващото се движение на времето, отнасящо ни към небитието, да се постигне желание за вечността. Но заедно с това ще действа и волята за разширяване на властта на фиктивната цивилизация, ще действа и антихристиянският дух.

Според мене за новото средновековие изглежда характерно това, че в него голяма роля ще играе жената. Изключително мъжката куртура се е изчерпала и прекъснала в световната война. В последните години на велики изпитания жената започна да играе огромна роля, тя се оказа на голяма висота. Жената е повече свързана

с душата на света, с първичните стихии, а чрез жената и мъжът се приобщава към тях. Мъжката култура е прекалено рационалистична, тя е отишла твърде далече от непосредствените тайни на космическия живот. Чрез жената тя се връща към тях. Жените играят голяма роля в религиозното пробуждане на нашето време. Жените са предопределени да бъдат мирноосци. Денят е време, в което преобладава изключително мъжката култура. Нощта е времето, в което встъпва в своите права женската стихия. В настъпващия исторически период по-голямото значение на ролята на жената съвсем не означава продължение на женското движение за еманципация на новото време, което се стреми да уподоби жената на мъжа и да я поведе по неговия път. Това беше антииерархично, уравнително движение, отричащо своеобразните качества на женската природа, вечната женственост. Мъжкото начало трябва да владее женското, а не да му робува, както често се случваше в новата история на Франция. Не еманципираната, приличаща на мъж жена, а вечната женственост трябва да играе голяма роля в настъпващия период на историята. Това е свързано с кризата на родовата стихия и родовото семейство, която е дълбоката основа на преживяваната сега световна криза. Християнството не може да осъществи упованията си в стихията на рода, в тази раждаща стихия, която е обърната към лошата безкрайност на сменящите се поколения. Основният проблем на живота е проблемът на преображението на пола, на просветляването на женската стихия, на претворяването на раждащата енергия в творяща. Естественият род на стария Адам трябва да бъде претворен и преобразен в духовния род на новия Адам. Това е свързано с разкриването на мистичния смисъл на любовта, на преобразяващата любов, обърната не към времето, а към вечността. Тук

вече излизаме от бреговете на новата история, от рационалистичния ѝ ген и навлизаме в мистичната нощ на средновековието. Но до тази тема не трябва да се докосваме със словата на новата история.

За настъпването на новото средновековие са характерни също разпространението на теософски учения, вкус към окултните науки, възраждане на магията. Самата наука се връща към магическите си извори, скоро ще се прояви напълно магическият характер на техниката. Религията и знанието отново се свързват и се ражда потребност от религиозен гнозис. Ние отново встъпваме в атмосферата на чудесното (чудото – б. пр.), толкова чуждо на новата история, отново ще станат възможни бялата и черната магия. Отново ще са възможни страстните спорове за тайните на божествения живот. Ние преминаваме от душевния период в духовния. Бъдещето е двойствено и ние не вярваме в необходимостта и принудата на радостното, светло и желано бъдеще. Илюзиите на земното щастие нямат вече никаква сила над нас. Усещането за злото трябва да стане по-силно и по-изострено в новото средновековие. Силата на злото ще нараства, ще става по-голяма, ще приема нови форми и ще причинява нови страдания. Но на човека е дадена свободата на духа, свободата на избор на пътя. Християните са длъжни да насочат волята си към създаване на християнска общественост и християнска култура, да търсят преди всичко Царството Божие и неговата правда. Много зависи от нашата свобода, от творческите човешки усилия. Затова са възможни два пътя. Аз предчувствам нарастването на силите на злото в бъдещето, но искам да определя възможните положителни черти на бъдещото общество. Ние вече сме средновековни хора не само затова защото е такава съдбата, фатумът на

историята, но и затова, защото го искаме. Вие сте още хора на новата история, защото не искате да направите избора. Предчувствайки нощта, духовно трябва да се въоръжим за борбата със злото, да изострим способността си да го различаваме, да създадем ново рицарство.

Прилив расте и бързо нас уносит.
В неизмеримость темных волн...
И мы плывем пылающею бездной.
Со всех сторон окружены...